

14.Соколов В. Розвиток громадянського книгодрукування з природничих наук в Україні у XVIII столітті / Віктор Соколов // Вісник Книжкової палати, 2011. – № 8. – С. 1- 6 .

15.Яхонтова Т.В. Лінгвістична генетика наукової комунікації / Т.В.Яхонтова . –Л. : Вид-во ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 420 с.

Список умовних скорочень назв джерел

Гастр. – Какъ страву дѣлать и къ кушанью // Керстенс. – С. 88-90.

Керстенс – Наставленія и правила врачебныя для деревенскихъ жителей сочиненныя ...– Рукоп.зб. XVIII ст., IP ЦНБВ, Ш 1 № 7574 . – С. 1-50.

КЛ – Книга Лѣчебн[а] ѡ в(т) многи(х) лѣкарствѣ // ЛГП – С. 92-113.

Книжиця – Ленкевич І. Книжиця для господарства. – Почаїв, 1788. – Ст-др. ЦНБ В, Ш. Кир 433 – 111 с.

ЛГП – Лікарські та господарські поради XVIII ст. / підгот. до вид. В.А. Передрієнко; [відп.ред. В.В.Німчук] – К. : Наук. думка, 1984. – 124, [2] с. (Пам'ятки української мови XVIII ст.).

ЛО – Лѣкарства ѡписа(н)ніє, которимы бе(з) ме(ди)ка в дому всакъ поратоватса можетъ // ЛГП– С. 17-91.

Лѣкарства – Збірка рецептів // Керстенс. - С. 81-83.

МДЛ – Потебня А.А. Малорусскіє домашніє лѣчебники XVIII в. // Киевская старина. Додатки (Материалы по истории, литератур и этнографии южной Россіи). – К., 1890 – Т. XXVIII – С. 1-59.

НК – Наука ѡ вчасномъ и потребномъ кровѣ пушанню /Підгот. до друку І.П.Чепіга // Мовознавство. – 1993. - № 6. – С. 40-44.

Пописание – Лѣчебникъ Пописание травъ и Кореньевъ которые къ чему полезны // Рукописний збірник кінця XVIII ст. (Збірка Сокальського) – Рукопис IP ЦНБВ, Ш ДА /п 537. - арк.73-77.

Пр. – Практика сіа, или оувѣщеніє pracowитымъ господаремъ // ЛГП – С. 114-120.

Фармакопея – Фармакопея или аптека или лечебница – Рукопис IP ЦНБ В, Ш. I, 697- 72 арк.

Файчук Т.Г., к. філол. н.

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ У ГОСПОДАРСЬКИХ ПОРАДНИКАХ XVIII ст.

Статтю присвячено розгляду моделей складнопідрядних речень у пам'ятці науково-популярного жанру староукраїнської мови. У тексті господарського порадики XVIII ст. засвідчено ряд

підрядних складних речень, визначено їхні види, сполучні засоби, порядок частин.

Ключові слова: стиль, синтаксис, складнопідрядне речення.

The article is sanctified to consideration of models of additional difficult suggestions in sight of popular scientific genre of old-ukrainian language. In text of economic adviser of XVIII century the row of complex sentences is witnessed, their kinds, connecting facilities, order of parts are certain.

Key words: style, syntax, complex sentence.

Статья посвящена рассмотрению моделей сложноподчиненных предложений в памятнике научно-популярного жанра староукраинского языка. В тексте хозяйственного советчика XVIII в. засвидетельствован ряд подчиненных сложных предложений, определены их виды, соединительные средства, порядок частей.

Ключевые слова: стиль, синтаксис, сложноподчиненное предложение.

На сучасному етапі розвитку українського мовознавства дослідження синтаксичної будови пам'яток минулого є особливо актуальними. Вивченням синтаксису староукраїнських пам'яток займалися В. Ярошенко, С.П. Бевзенко, У.Я. Єдлінська. Дослідженню історії окремих синтаксичних явищ української мови присвячені праці Л.А. Булаховського, О.С. Мельничука, А.А. Москаленка, І.І. Слинька, О.П. Безпалька. Питанням історії складнопідрядних речень присвячені кандидатські дисертації Т.С. Яроменка, О.А. Скоропади, Т.Д. Герасименко.

Об'єктом дослідження статті є складнопідрядні речення у науково-популярному тексті – господарському порадинику "Практика сіа, или оувщценіе працюитымъ господаремъ" (1740 р., опублікований у серії Пам'ятки української мови) (далі – "Практика").

У науково-популярному жанрі складнопідрядні речення посідають вагоме місце. Це обумовлено стилістикою пам'яток, завданнями, які в цих текстах вирішуються, специфікою інформації, яку намагаються донести читачу.

У староукраїнський період серед нерозчленованих прислівних конструкцій [3, с. 300] можна виділити складні речення з підрядними означальними. Підрядні означальні речення у "Практиці" поєднуються з головним реченням переважно такими сполучними словами — *що* (что), *який*, *которий*, рідше — *иже*, *кто*, *же*. Напр.: *В сиропустную неделю **якая** будетъ погода, такая безъ похибы и на Велигденъ (2), Дѣти, **що** ся родятъ по(д) ты(м) знаменіе(м), мають хуть до науки (4), Дѣти в **кото**ро(м) знамени родятъся, бывають на твары смутный (2), якій естъ день КД [14] ноемврия, такій пр(и)шлый рокъ маеть быти (7 зв.).*

Господарський поради́к не фіксує речення зі сполучними словами *иже*, *аже*, *оже*, які у XVIII ст. вже зрідка поєднують підрядне означальне речення, а з середини XVIII ст. практично виходять з ужитку. З середини XVIII ст. перестали поєднуватись підрядні означальні речення і сполучником *же*. Щодо сполучних слів *которий* та *який*, за текстом "Практики" помітна тенденція до зменшення вживання першого та частішого вживання другого слова.

Підрядна частина складного означального речення у господарському поради́ку стоїть переважно в препозиції до головної, що на думку дослідників є більш раннім явищем ніж постпозитивні підрядні частини з їхнім міцним зв'язком з головною частиною [3, с. 301].

У засвідчених у "Практиці" складних реченнях з підрядними означальними вживається співвідносно слово *такий*, яке підкреслює видільне значення залежної частини.

Староукраїнська мова успадкувала від давньоруської розвинену систему з'ясувальних речень, розвиток яких продовжувався. Господарський поради́к фіксує найголовніші з'ясувальні сполучники староукраїнського періоду *же*, *иждь*. Напр.: *Оуважали еднакъ, **же** кождый день и ноцъ на четьри части роздѣляли (8 зв.), И тое знай, **же** на Никула ко(ж)дого м(ѣ)ца третій день ... бываеть (5 зв.), Ноцъ уставичъная в той часъ тамъ бываеть, **иждь** люде спятъ много (8).*

Також у поради́ку відображено процес занепаду та виходу з ужитку сполучників *оже*, *аже*, *жеби*, якими до того часто поєднувалися підрядні з'ясувальні речення з головним.

Серед при займенникових речень відсутні конструкції з співвідносним словом *те* чи його еквівалентами в головній частині. Натомість засвідчено речення, у якому співвідносні слова *той, та, те* мали предметне значення. Їм відповідали сполучні слова *кто, хто, што, которий*. Напр.: *Кто ся по(д) тымъ знамение(м) роди(т), будет добрый, ласкавый* (6). Такі при займенникові речення ще називають реченнями тотожності. На думку деяких дослідників, такі речення розвинулися з підрядних означальних внаслідок пропускання іменника при займеннику у підрядній частині [6, с. 120].

У господарському пораднику XVIII ст. підрядні речення часу поєднувалися з головним переважно сполучниками *коли, гды*, передаючи недиференційоване значення часу. Напр.: *Того смотри треба тилко, гды м(с̃)ць вктоврій настаеть* (7), *А гды лѣтъ дорастаю(т), бывають скупый и богатый* (3 зв.). У складному реченні з підрядним часу за допомогою сполучника *пуки* "поки" передається значення часової межі: *такъ долго, пуки птахъ, названн(й) Алцѣвнъ, сплодить и выведе дѣти* (8).

Підрядні речення місця в "Практиці" представлені мало. Засвідчено одне речення з підрядним місця, що приєднується до головного сполучником *где*. Напр.: *м(с̃)ць ест(ь), где гримить* (5).

У господарському пораднику зустрічаються складні причинові речення, підрядні частини яких приєднуються до головних сполучником *бо*. Характерним є те, що підрядні частини з цим сполучником не могли ставати у препозиції, відповідно мали гнучку структуру [3, с. 306]. Напр.: *Того жъ м(с̃)ца ... настаю(т) пещи // дны, ... бо в той часъ звѣзда Лядня ... в(ь)едно з (ь) слонцемъ ходить* (5), *занехай виштко, бо такій злы(й) часъ* (5).

Господарський порадник фіксує кілька складних речень з підрядними мети. У зв'язку з тим, що друга частина цих речень мала гіпотетичну модальність, вони пов'язувалися з головним реченням гіпотетичними сполучниками *што бы, щоби, щоб* (з XVII ст.), *абы, жебы, дабы, оби*. "Практика" засвідчує речення зі сполучником *абы*: *во А [1] день ноеврия постановити на ровномъ мѣсту, абы никто не рушалъ* (8), *Старый господаре оуважали в(т) ГІ [13] дне сего м(с̃)ца ВІ [12] дній и ВІ [12] нощый,.. абы пришлого року в(ь) сѣвѣ и работы пилной могли*

всторо(ж)нѣ и безъ шкоды поступовати (8 зв.). Сполучник супроводжує присудок у формі минулого часу, оскільки частка *би* утворилася на основі умовного способу.

Складні речення з підрядними порівняння поодинокі відображені у господарському пораднику, оскільки в староукраїнський період були ще не досить розвинені. Виділяють два типи таких речень: власне порівняльні та гіпотетично-порівняльні. Для власне порівняльних речень характерними були сполучники *якъ, яко, какъ*. Господарський порадник фіксує лише старокнижний сполучник *яко*: *будеть гумно, яко гай* (2 зв.).

Підрядні умовні речення в українській мові XIV—XVIII ст. поєднувалися з головним переважно такими сполучниками і сполучними словами — *аже, будеть ли, пак ли, пак ли бы, коли, коли бы, ежели бы, если бы, гди бы, ли*.

У сучасній українській мові підрядні умовні речення переважно поєднуються з головним реченням сполучниками і сполучними словами *якщо, коли, як, коли б, якби* тощо. Господарський порадник "*Практика*" фіксує складнопідрядні речення з реальною умовою, підрядне речення поєднується з головним за допомогою сполучників *если, коли*. Граматично підрядна частина може стояти перед головною частиною (*Если хмурно, много людей помретъ* (1 зв.), *А если будеть до(ж)дъ, то гусеници капусти будуть псувати* (2 зв.), *Коли будеть дождь в(ъ) день сточный, великій дожды будуть пановати* (3 зв.)), в середині її (*В девятый четвертокъ по Пасцѣ если погодно будеть, добрый оужай будеть* (4)). Випадки вживання підрядної умовної частини після головної у господарському пораднику не засвідчені. Це зумовлено специфікою пам'ятки. Якщо підрядна частина стоїть перед головною, то в головній частині може виступати співвідносне слово *то*: *А если непрудко сходить, то позная сѣвба лѣпшая будеть* (2 зв.).

У Господарському пораднику зафіксовано одну умовну конструкцію з *ли*: *Хочешь ли знати пришлого по томъ року пожит(ъ)ки, ворвишь урѣшокъ дубовый* (6). Сполучник *ли* стоїть після першого слова умовного підрядного речення, у даному випадку після дієслова, за умови вилучення якого, умовність конструкції зберігається. Ці дві обставини, на думку

В.І. Борковського, дозволяють вважати *ли* часткою, що лише посилює умовне значення першої частини складного речення [1, с. 175].

Складні речення з підрядними допустовими в період XIV-XVIII ст. утворювалися на основі конструкцій з протиставними й умовними сполучниками: старослов'янськими *аще и, аще но*, польськими *если, ачъ, кгдаы – але, обаче* тощо. Господарський поради́ник не фіксує речень з такими сполучниками. Натомість засвідчено вживання підрядного допустового речення зі сполучником дієслівного походження *хотъ – то*. Напр.: *и хотъ бы ся передъ ты(м) и напсувало, то ся направитъ* (5 зв.). Характерним для цього речення є вживання сполучника *хотъ* з часткою *бы*. Таким чином сполучник створює гіпотетично-допустове речення (замість реально-допустового).

Непоодинокі випадки вживання у "Практиці" складнопідрядних речень з неоднорідною супідрядністю. Як правило, це тричленні конструкції: головне речення стоїть у центрі, перше підрядне стоїть перед ним, а друге після нього; причому обидва підрядні речення пов'язуються з головним за допомогою різних сполучників. Напр.: *И если бы ти ся придало того дня в тую сторону ихати, ити или посылати, занехай вишитко, бо такій злы(й) часъ* (5). Першим підрядним є умовне речення, у якому сполучник *если* вживається з часткою *бы* для вираження потенційної та гіпотетичної умови. Друге підрядне причинове зі сполучником давньоруського походження *бо*.

Господарський поради́ник фіксує тричленні конструкції з послідовною підрядністю з таким порядком: підрядне речення першого ступеня – підрядне речення другого ступеня – головне речення. Напр.: *Если грими(т) того м(с)ца, коли м(с)ць естъ в(ъ) Рыбахъ, злы(й) будетъ оурожай* (2 зв.), *Бо если в той сторонѣ м(с)ць ест(ъ), где гримитъ, то та(м) великій оупадокъ значить ѡ(т) войны и ѡ(т) неурожаю* (5). Також вживаються тричленні конструкції з послідовною підрядністю з таким порядком: головне речення – підрядне речення першого ступеня, яке розривається підрядним другого ступеня. Напр.: *Того жъ м(с)ца по першой квадрѣ настаю(т) пещѣ дны,.. бо в той часъ звѣзда Лядня, которую Псею звѣздою зовуть, в(ъ)едно з(ъ) слонцемъ ходитъ* (5).

Складні речення з сурядністю й підрядністю також фіксуються у "Практиці"; зокрема, тричленне сурядно-

підрядне речення з одним підрядним часу, що підпорядковується другій частині складносурядного речення: *Той м(с̃)ць з натури своею єсть вихроватый, зимный ... и непогодный, и гды в немъ працюватый господарє зашруютъ и засѣвають, тяжкій до нови(н)ки оубогій люде мѣвають* (3 зв.), а також чотиричленне сурядно-підрядне речення з одним підрядним: перше речення, підрядне умовне, підпорядковується не одному, а трьом реченням, об'єднаним між собою сполучниками в одне складносурядне: *Если в(ъ) день сѣго Івана Крестителя до(ж)дѣ будетъ, то до М̃ [40] дній больше будетъ слоты, ниже погоды, и жнива мокрый будутъ, и орѣхи спадутъ* (4 зв.). Господарський порадинок містить чимало багаточленних ускладнень речень з одним підрядним умовним, що підпорядковується трьом і більше реченням, об'єднаним між собою без сполучників в одне складносурядне. Так, залежно від того, на який день тижня припаде свято Різдва Христового, можна було спрогнозувати погоду, урожай, відносини між людьми на весь рік: *Если будетъ Ро(ж)дество Х(ст)во в неделю, зима будетъ теплая, весна мокрая и теплая, лѣто сухое и погодное, есѣнь мокрая и вѣхроватая, жита, вина, меду и шгоро(д)ныхъ рѣчей достатокъ, старыхъ людей много помретъ и невѣсть тажарныхъ* (9).

У загальній структурі тексту порадинок можна виділити багаточленні складні речення – періоди, що характеризуються розгорнутим викладом певної теми (характеристика прийдешнього року, зокрема), стрункністю й гармонійністю синтаксичної структури. Напр.: *И если в ню(м) (автор має на увазі дубовий горішок) знайдешъ хробачка, будетъ рокъ... добрый, если знайдешъ муху, мѣрный рокъ, если знайдешъ паука, злый урожай будетъ, а если поро(ж)нѣй врѣшокъ, барзо нездоровый рокъ на людей* (6 зв.). У даному випадку членами періоду є складнопідрядні речення з підрядними умовними.

У сучасній українській мові підрядне речення по відношенню до головного може стояти після головного речення, перед головним і в середині головного. Найчастіше, звичайно, підрядне речення в українській мові стоїть після головного. У дослідженому господарському порадинок,

навпаки, підрядне речення переважно стоїть перед головним. Це зумовлено стилістикою пам'ятки, оскільки значення підрядної частини є визначальним та вагомим для суті всього речення.

1. Борковский В.И. Синтаксис древнерусских грамот / В.И. Борковский. – Т. 2. – М., 1958. – 188 с.
2. Німчук В.В. Жанри і стилі в історії української літературної мови / В.В. Німчук, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. – К., 1989. – 293 с.
3. Жовтобрюх М.А. Історична граматики української мови / М.А. Жовтобрюх, О.Г. Волох, С.П. Самійленко, І.І. Слинко. – К. : Вища школа, 1980. – 320 с.
4. Лікарські та господарські порадики XVIII ст. Серія "Пам'ятки української мови" / підг. В.А. Передрієнко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 114–120.
5. Пещак М.М. Розвиток давньоруського і староукраїнського наукового тексту / М.М. Пещак. – К. : Українознавство, 1994. – 272 с.
6. Тимошенко П.Д. Складнопідрядні (сполучникові) речення з підрядними означальними та додатковими в українських грамотах XIV – першої половини XV ст. / П.Д. Тимошенко // Проблеми синтаксису. – Львів, 1963.

Капась-Романюк М.М., асист.

СТІЙКІ ДІЄСЛІВНІ СПОЛУКИ З КОМПОНЕНТАМИ "ДАВАТИ / ДАТИ" ТА ПОХІДНИМИ ВІД НИХ В УКРАЇНСЬКІЙ ДІЛОВІЙ МОВІ КІНЦЯ XVI – XVII СТОЛІТТЯ

У статті з'ясовано особливості функціонування стійких сполук з дієслівними компонентами "давати/дати", утвореними за структурною моделлю V + N4, у ділових пам'ятках української мови кінця XVI – XVII століть.

Ключові слова: ділові пам'ятки, кінець XVI – XVII ст., однослівний відповідник, стійкі дієслівні сполуки, структурна модель.

The article considers features of the stable verbal combination functioning with "give" components made with V + N4 structural model